

A feminista elmélet és a (női) test Joó Mária: A feminista elmélet és a (női) test

Írásommal a feminista elmélet és a magyar filozófiai diskurzus közötti kapcsolatot szeretném intenzívebbé tenni: ezért bemutatok az adott témakörben néhány jelentős irányzatot és szerzőt.¹ A testről szóló feminista írások mintegy külön diskurzussá álltak össze: úgynevezett test-feminizmus (*corporeal feminism*) néven is szokás rájuk hivatkozni. Ezen belül két eltérő felfogást mutatok be: az egyiket inkább fenomenológiaiként jellemezném, képviselői közül főleg Iris Youngra szorítkozom, a másikat inkább posztstrukturalistának tekintem (a test konstruktivista-diszkurzív felfogása értelmében), itt a kevésbé ismert Susan Bordót emelem ki Butler mellett. A két felfogás inkább hangsúlybeli eltéréseket mutat, mivel abban egyetértenek, hogy a testben minden egyszerre természeti és kulturális, ezért egyik-másik képviselőjük általam használt besorolása vitatható (Bordo például inkább a két szélső pólus közötti elméleti pozíciót képvisel). Ha azzal akarnám jellemezni a két csoportot, hogy milyen klasszikus forrásokból merítettek, akkor azt mondhatjuk, hogy az előbbit Merleau-Ponty és Beauvoir filozófiája, a másikat Foucault és a posztstrukturalisták inspirálták.

¹ A két diskurzus közti kapcsolat meglehetősen egyoldalú – bár országonként változó mértékben: a feminista elmélet művelői többnyire jóval jártasabbak a másikban, lévén az a domináns diskurzus. Mindazonáltal az utóbbi művelői időnként sommásan elítélő véleményt fogalmaznak meg, informátlanságuk ellenére. Erre egy francia példát hoznék: Luc Ferry az ökológiai gondolkodást bemutató könyvében kitér az ökofeminizmusra (III. A különbözőség dicsérete), és mivel nem látja át a mára már számos különálló területre tagolódott feminista diskurzusokat, azoknak tulajdonítja a saját eligazodási képtelenségét: „összefüggéstelen gondolathalmazt” lát, amelyben – számára – „összegabalyodik a pszichoanalízis, a szociológia és a politikatudomány”. Valójában ő tekint egy pszichoanalitikus értelmezést történeti igazságnak, és ekként visszautasítja. Jogosan. (Ferry 1992/1994. 255 skk.)

I. FEMINISTA ALAPOZÓ

Mielőtt tulajdonképpeni témámra térnék, talán nem árt röviden összefoglalnom – mivel nem tétélezhetem föl, hogy köztudott – a Nő helyét a filozófiában.² A nő volt a férfi mellett a Másik, mássága a testében, sőt – Beauvoirt parafrázálva (Beauvoir 1969. 7, 11) – a méhében gyökerezett (Szent Tamás szerint). A tradicionális felfogás szerint a nőt létfeltételei bezárják testébe, s így szokás volt a szexualitással azonosítani. Világos, hogy mindez a férfi látószögéből állítható, aki magát tudatnak, abszolútumnak, saját testét pedig normális kapocsnak tekintette tudata és a külvilág között, míg a női testet gátnak, börtönnek látta.³ A női másság történetileg társadalmi másodrendűséget, alárendeltséget jelentett, amit többnyire testi okokra vezettek vissza (gyengébb fizikum, szülés). A férfi magát az Ember lényegi képviselőjének tekintette, a nőt pedig a nem lényegi másiknak. Az egyoldalúság nem szándékos ármány, nem dominanciaigény, illetve nem kizárólag a tesztoszteron hatásának köszönhető – legalábbis a filozófiai elméletek magyarázata szerint. Sajátos tudományfilozófiai probléma jelenik meg abban, hogy miközben a filozófiai elméletek az általánosság objektív igényével jöttek létre, mégis részleges igazságot produkáltak, mely az emberiség felét kevésbé vette figyelembe.⁴ Ezért a feminista elméletek elsődlegesen kritikai elméletekként születtek, és ma is ez az egyik lényeges szerepük. Természetesen nem privilégiumuk a kritikai aspektus: gyakran párhuzamosak a kortárs, a filozófiai diszciplínán belüli kritikai áramlatokkal (Nietzsche, Foucault vagy a posztstrukturalisták), amiből kölcsönhatások, esetenként vádak, elsőbbségi viták adódnak, például a feminista elméletek és a posztmodern áramlatok között (Séllei 2006).

A test tehát szimbolikus értelemben női, míg az ész férfi konnotációjú kategória volt a filozófiában, alapul szolgálhatott az ész- és férfiközpontúság (Derrida kifejezésével élve *fallogocentrizmus*) kritikájára.

² A magyarul feminista filozófia címszó alatt olvasható könyvek vagy túl szélesen fogják föl a kérdést, vagy csak a témában jártasak számára érthetőek. Hell Judit műve (2006) egy *gender studies*hoz való interdiszciplináris-történeti bevezetésnek alkalmas, míg Herta Naglé (2006) filozófusoknak való, amennyiben ismerik a hivatkozott műveket. Annemarie Pieper könyve (2004) ugyan feminista etikát ígér, de inkább a feminista filozófiába való bevezetésként használható. Leginkább Rosi Braidotti (2007) tanulmányát ajánlanám. A további szakirodalmat lásd: Joó 2004, főleg 64–66; a bibliográfiát pedig: 79–85.

³ Vö. Beauvoir 1969. bevezetés, főként 7–11.

⁴ A tudományfilozófiai elv vagy probléma a tudás részlegessége, történeti-társadalmi-nemi szituációhoz kötöttsége, melyet a tudásszociológiától a feminista nézőpontelméletig (*stand-point theory*) és Donna Harawayig sokan elemeztek.

II. CORPOREAL FEMINISM

A testtel foglalkozó feminista diskurzus képviselői közé tartoznak Iris Young, Susan Bordo, Elizabeth Grosz, valamint az ausztráliai feminista iskola más képviselői (Rosalyn Diprose, Moira Gatens), és még sokan mások. Judith Butler a kilencvenes évek elején megjelent első két könyvét is ide sorolhatjuk, ezek magyarul is olvashatóak (Butler 2005, Butler 2006). Számos gyűjteményes kötet készült Susan Rubin Suleiman korai összeállításától (1985) egy 1999-es *Feminist Theory and the Body* című reprezentatív válogatáson át (Price–Shildrick 1999)⁵ a legújabb, nálunk is hozzáférhető, *The Body – A Reader* című könyvig (Fraser–Greco 2005).⁶ A gazdag anyagból praktikus szempontból két területet emelek ki, melyek iránt nálunk különös érdeklődést remélhetek: a fenomenológus Merleau-Ponty, valamint Foucault hatását tükröző feminista kutatásokat,⁷ melyek a női testi tapasztalat szempontjából kritikusan újraértékelték és kiegészítették, továbbfejlesztették az univerzálisnak tartott elméleteket.

A két általam választott területet, a fenomenológiai feminizmust és a Foucault-követő vagy posztmodern feministákat egy az utóbbi évtizedben kibontakozott vita kapcsolja össze. Ez a nemi identitás testies és konstruktivista felfogása között zajlik, amely más, testi jelekben azonosítható identitásra, így a fajra (*race*) is érvényes. Nevezhetjük konstruktivizmus-vitának is.⁸ A test neme, a bőr színe velünk születik, de megszabja-e maradandó módon sorsunkat, jellemünket, tulajdonságainkat, vagy inkább a hozzájuk kapcsolódó történelmi-társadalmi normák a döntőek, s ezek konstruálják a nemi, faji identitást, sőt magát a testet is – női testként, fekete bőrű testként, persze a mi közreműködésünkkel? Beauvoir tette fel először a kérdést a nőkre vonatkozóan: Mi a nő, mit jelent nőnek lenni, milyen tapasztalatokat, érzéseket, sorsot? Az egzisztenciális fenomenológia az észlelés, a testi tapasztalat jelenségéből, valamint a szubjektumnak a mindenkori szituáció keretei között adott alapvető szabadságából indul ki, vagyis összekapcsolja a belső és a külső szempontot. „Senki nem születik nőnek [vagy férfinak – tehetjük hozzá], hanem azzá válik” (Beauvoir 1969, 197). A sokat idézett beauvoiri mondat egyesek szerint a későbbi *biológiai nem / társadalmi nem* megkülönböztetés alapjává vált, bár vitatható, hogy jogosan-e. Mint-

⁵ Csaknem 500 oldal, sajnos rövidített szövegekkel.

⁶ Welton 1998 gyűjteménye azt példázza, hogy egy mai reprezentatív válogatás feminista kutatásokat, szerzőket is kell tartalmazzon (a 16 szerzőből legkevesebb 8 feminista kutatóként ismert, Bordótól 3 írás, Youngtól szintén 3, Butlertől 2).

⁷ Price (1999) válogatásában nem szerepel Iris Young, akit én – nem egyedülként – különösen jelentősnek tartok, bár lehet, hogy az azóta eltelt több mint egy évtizedben vált világossá az ő elméleti súlya, miután egy kötetben (Young 2005) újból megjelentek a női testi tapasztalatról szóló korábbi és újabb írásai. Ezzel szemben Welton (1998) három írását is közli.

⁸ Vö. Waniek–Stoller 2001 és Welton 1998 *Contested constructions* című részével. Konstitúciós felfogásnak is nevezem. Lásd később Butler felfogása kritikájánál, ahol Nagl (2006) szóhasználatát veszem át.

egy három-négy évtizeddel az alapító atyák/anyák (Beauvoir) után a feminista elméletben a probléma kezelésére sokáig hasznosnak bizonyult megkülönböztetés (*sex/gender*, biológiai nem / társadalmi nem) problematikussá vált, Judith Butler híressé vált 1990-es könyvének címe erre utal: *A problémás nem* (Butler 1990/2006). A kilencvenes évektől Foucault, Butler és a dekonstrukció terjedő népszerűsége nyomán egyre inkább a nemi identitás, a szexualitás diszkurzív konstruáltságának felfogása kezdett dominálni: a test mint írható felület, szöveg, illetve a normák testi beíródása (*bodily inscriptions*), reprezentációja vált a kutatás fő irányává. Szállóigévé vált Butler első könyvének egyik konklúziója: a *sex* már mindig is *gender* volt. Vagyis nincs elkülöníthető *sex*, illetve *gender* (sőt csak *gender* van), és a kettő között nincsen oksági kapcsolat (tudniillik, hogy adott nemi szervekkel születvén mintegy automatikusan nővé/férfivá válnánk). Ez a belátás első pillantásra nem áll távol a fenomenológiától, vagyis attól az alapfelfogástól, hogy test és kultúra, test és lélek nem választható el egymástól. Azonban úgy tűnik, ettől elég távol került a test egyértelműen társadalmi konstruáltságát valló posztmodern, konstruktivista feminizmus, amely erősen támaszkodik a pszichoanalitikus elméletekre. A tapasztalat és elemzési kategóriáinak történetileg változó voltát bemutató Joan Wallach Scott, tekintélyes feminista történész egyetlen magyarul megjelent, alapvetőnek számító írásában, amely a társadalmi nem definícióját adja, homályban hagyja a test jelentőségét, miközben Foucault-ra és Butlerre hivatkozik.⁹ A fenomenológiai alapokhoz jobban kötődő feminista kutatások az eltűnő testet igyekeztek visszahelyezni a centrumba, a megélt testet, a testi, érzelmekkel telített prediszkurzív tapasztalatot próbálták megragadni. Ebben főleg Beauvoirra és Merleau-Pontyra támaszkodhattak, ahogy ezt Iris Marion Young korai, nyolcvanas években írott műveiben ki is mondja. Elizabeth Grosz, Moira Gatens és Christine Battersby is jelentős műveket alkotottak, mindhárman az úgynevezett ausztráliai feminista körhöz tartoznak.¹⁰ Ide sorolható a megélnkülő Beauvoir-kutatás is, hiszen számos kutató szerint nála is inkább Merleau-Ponty hatása dominál, nem annyira Sartre-é.¹¹ Sonia Kruks kiemelkedő teljesítményt nyújtott a tapasztalatnak a diskurzusok szorításából történő visszahódításában; ő is az egzisztenciális fenomenológiától indult, és Beauvoir-kutatóként is jelentős.¹² Elizabeth Grosz Lacan pszichoanalitikus elméletét átértelmezve, Nietzscheből, Foucault-ból és Deleuze-ből, főként azonban Merleau-Pontyból merít, különösen a *Megélt testek: fenomenológia és a hús* című fejezetben (Grosz 1994). Groszhoz képest Iris

⁹ A *gender* fogalom kimerítő definícióját adó cikkében: A társadalmi nem mint a történeti elemzés hasznos kategóriája (Scott 2001. 126–161, főként 144–147). Talán relevánsabb lenne *Experience* című cikkét elemezni: Butler–Scott 1992. 22–40.

¹⁰ Gatens 1996; Battersby 1998.

¹¹ Vö. Heinämaa 2003; Kruks 2001; magam is ezt állítom.

¹² Kruks 2001; főként a *Going beyond Discourse. Feminism, Phenomenology and „Women’s Experience”* című fejezet, 131–153.

Young érdeklődése inkább a politikai filozófia területére sorolható, ha létezik a politikai fenomenológia kategóriája, akkor ő pontosan ezt művelte: az elnyomás változatos arcait bemutató írása nálunk is ismertté vált.¹³

1. Merleau-Ponty nyomában: Iris Marion Young¹⁴

Mint közsímet, Merleau-Ponty a testre vonatkozó fejtegetéseiben nem megy tovább annak a megállapításánál, hogy a test nemi/szexuális létező, a szexualitás koextenzív a létezéssel, minden mozzanatát áthatja a nem.¹⁵ A nemi különbség megjelenik mind az észlelés, mind a tapasztalat, a kifejezés, a mozgás stb. során. Elsőként Merleau-Ponty barátját és egyben első méltatóját, Simone de Beauvoirt inspirálta alkalmazásra és továbbgondolásra *Az észlelés fenomenológiája*, melynek legismertebb bizonyossága az 1949-ben megjelent *A második nem*. Mással foglalkoztam Beauvoirról, most kettőjük együttes hatását, továbbfejlesztését mutatom be Iris Youngnál.¹⁶ Csak utalok rá, hogy Judith Butler, akiről a továbbiakban lesz szó, szintén írt egy korai kritikus elemzést *Az észlelés fenomenológiájáról* (Butler 1989),¹⁷ valamint Luce Irigaray francia pszichoanalitikus feminista is, aki a késői Merleau-Ponty *khiazmus*-fogalmát fedezi fel női-feminista szempontból (Irigaray 1993. 151). Őket manapság a posztmodern feminizmus megjelöléssel illetik, bár néha mindkettőjüket megtalálhatjuk a pszichoanalitikus feminizmus címszó alatt is.¹⁸ Butler filozófiai indulása egyértelműen a francia egzisztenciális fenomenológiához, a francia Hegel-recepcióhoz kötődik (Butler 1987) – van, aki egy mai egzisztencialistát lát benne.

Iris Marion Young kiemelkedő feminista filozófus volt (néhány éve halt meg). A politikai filozófia területén is jelentős műveket alkotott, most azonban a női testi tapasztalat autentikus feltérképezőjeként mutatom be.¹⁹ A tárgyban a

¹³ *Five Faces of Oppression*. In Young 1990b. A szöveg (elég gyenge) magyar fordítása egy konferenciakiadványban jelent meg.

¹⁴ Merleau-Ponty hatása tekintetében Young mellett Grosz 1994, Bigwood 1991 és egy általam nem látott gyűteményes kötet (Olkowski 2006) érdemel említést. Vö. még a 20. jegyzettel.

¹⁵ Állításomat elsősorban *Az észlelés fenomenológiájára* korlátozom, mivel késői műveit kevésbé jól ismerem. Kiváló magyar munka Vermes 2006, amely a nemi különbség tematizálásának a küszöbére ért, de – Merleau-Pontyhoz híven – nem lépett át rajta.

¹⁶ Joó 2003; 2005.

¹⁷ Talán kicsit felületésre sikerült ez az írás, ahogy Waldenfels (2005. 249. jegyzet) felrótta neki: mintha *Az észlelés fenomenológiájának* csak egy fejezetére támaszkodna, és így megalapozatlan vádakot fogalmaz meg, például a biologizmusét.

¹⁸ Így a Csabai–Erős-féle válogatásban (1997) Butler filozófus, Irigaray pszichoanalitikus, de mindketten foglalkoznak a másik szakterületével. Butler mindkét magyarul olvasható könyvében több fejezet elemzi Freud, Lacan és Irigaray műveit, míg Irigaray (1993) sajátos filozófiatörténetet ad.

¹⁹ Welton 1998 három írását közli *Situated Bodies* cím alatt: a dobásról, a terhességről szólót és a dobáshoz írt húsz évvel későbbi kommentárt.

nyolcvanas és kilencvenes évektől kezdve írt tanulmányai egy kötetbe gyűjtve mutatják igazán Young innovatív teljesítményét, melyek a sajátos női tapasztalat értelmezésében kreatívan felhasználják más gondolkodók (például Roland Barthes) és más feminista diskurzusok (például a pszichoanalitikus Irigaray, Kristeva) eredményeit is. (Sokarcú filozófus volt, talán egyoldalúan hangsúlyozom fenomenológiai vonásait.)²⁰ Egyik első és híressé vált írása a *Lányos dobás. A női testi viselkedés, mozgás és tériség*,²¹ mely egy kötet címadó írása lett. Ebben olyan további élmények, megélt tapasztalatok sorakoznak, mint a terhesség testi léte (*pregnant embodiment*), a mellek tapasztalata: a látvány és az érzés, a ruhák hordása (Young 1990). A következő évtizedben Young politikai filozófiai írásai mellett folytatta ezt a fenomenológiai projektet, sorra véve a ház és az otthon, a menstruáció, az öregek testi gondozása női terrénumát, gyakran konfrontálva ezeket e témák első női-feminista leírásával, melyet Beauvoirnál találunk.²² Közös jellemzője az írásoknak, hogy elkerülik az egyoldalú negatív ábrázolást, a női létet nem kizárólag a patriarchális kultúra fogságában, a férfiak nézőpontjának kiszolgáltatott tárgyként, áldozatként látják, hanem azt is megmutatják, hogy ugyanazt a jelenséget új, pozitív módon is lehetséges átélni. A nő nemcsak alávetett, hanem „visszahódíthatja” ruháit, terhessége, otthoni munkája értelmét. (Ebben az ambiguitásban Young megint csak egyetérthet Beauvoirral, még ha egyes tapasztalatok nyomasztó beauvoiri ábrázolásával vitatkozik is, így például a terhesség és a szülés esetében [Young 2005]). A leginkább negatív a labdadobás nőies módjának leírásában, ebben ugyanis szerinte a sajátos női modalitás ineffektív, a végtagok használata, mozgatása a testet körülvevő térben korlátozott, a női dobás a férfiéval összehasonlítva célszerűtlen, tehát idéltlen, vagyis rosszabb. Ez a női testi mozgásstílus és leírása mára többé-kevésbé elvesztette aktualitását, talán csak nyomokban lelhető fel. Az írás a hetvenes évek végén született, az ötvenes–hatvanas években felnőtt női generációkban még jellemző testi modalitás lehetett a zárt, finomkodó mozgás, mivel a lányok testnevelésére kevesebb súlyt fektettek, mint a fiúkéra, és a nőies ruházatkodás normája kötelező szoknyaviseletet írt elő. Azóta viszont a nőkre is vonatkozik a sportos testideál, amelyet a lazább ruházat, a nadrágviselés elterjedtsége kísér. Ezt a

²⁰ Inkább csak ebben a korai írásában hivatkozik Merleau-Pontyra, a későbbiekben más hatásokat (Foucault stb.) is asszimilált gondolkodásába, ezért külön kifejtést érdemelne Merleau-Ponty hatásának ki-, illetve bemutatása. Vö. Preston 1996 kritikáját, illetve Bigwood 1991. Merleau-Ponty növekvő jelentőségét mutatja egy külön kötet, amely feminista interpretációival foglalkozik (Olkowski 2006).

²¹ *Throwing Like a Girl. A Phenomenology of Feminine Body Comportment, Motility and Spatiality.* In Allen–Young 1989, és külön saját kötetében címadóként más tanulmányokkal együtt: Young 1990. Utolsó kötete (Young 2005) ezekből négyet, valamint újabbakat is tartalmaz; a rá jellemző éleslátással az öregkor és a testi ápolásra szorulás intézményes formáit mutatja be (a magánélethez való jog hiányát).

²² Ezek közül a jelenségek közül a menstruáció, a terhesség, a szülés meglehetősen nyomasztó élményekként jelennek meg Beauvoirnál, vö. Joó 2003. 42.

másféle női testi habitust azonos és koedukált nevelés is előmozdítja. A két nem mozgásának modalitása nem vált ugyan teljesen azonossá, de sokban közeledtek. Nyomokban még ma is találkozunk a női motorikus készségek lekicsinylő sztereotípiáival (például női autóvezetés), és nyilván valóságával is, s még él a különbség normája férfiak és nők ruházatában, célszerűség és divat tekintetében. A divatos ruházatkodás a nők mozgását inkább korlátozza, mint a férfiakét (a magas sarkú cipő és szűk miniszoknya viselőjének nem teszi lehetővé teste szabad, célirányos használatát például labdahajításkor). A lányos dobás esetét azért sem tartották a Merleau-Ponty-kutatók jó példának, mivel nők esetében ez nem habituális mozgás, így implicit módon a férfi labdadobás lett a mérce, a jó dobás.²³ Ezt a kifogást az idő változó perspektívája okafogyottá tette, ma már a labdadobás is lehet női habituális viselkedés (és ekként effektív, jó, még ha más stílusú is).²⁴

A többi sajtóosan női tapasztalat közül a ruhák hordását emelem ki Young *Nők, visszahódítjuk ruháinkat* című írása kapcsán. A szerző egy reklámfotóból indul ki, melynek szlogenje arra buzdít, hogy képzeljük el magunkat egy gyapjúkabátban. A képen egy utcai felvételen egy modellt látunk, aki bő, puha esésű kabátba burkolódik, mögötte egy férfi áll, aki nézi. Young leírja, hogy elképzeli magát ebben a kabátban, amely puha, meleg – szinte látja, érzi –, és azt is érzi, hogy ugyanakkor egy férfi nézi. Tetszik magának, mert tetszik egy férfinak? A közfelfogás szerint a nők azért szépítik magukat, hogy a férfiaknak tessenek. A feminista elmélet szerint a nők a férfiak szemével látják magukat szépnek vagy csúnyának, passzív tárgyai, illetve kivetítései a férfi vágyának, élvezetének, s az ő nőkről alkotott képeinek akarnak megfelelni. A feminista elméletben a *male gaze* (férfitekintet) az ezen a területen végzett elemzéseknek összefoglaló megjelölése.²⁵ A képen látható modell szép, sötét hajú, titokzatos nő (napszemüveget visel). Az őt néző nő (a szerző) azonosul a modellel, elképzeli magát abban a helyzetben, abban a kabátban, olyan szépnek és titokzatosnak, mint amaz – ez azonban az ő saját élvezete és öröme, amelyet a képzelet révén él át. Így a fantázia segítségével nemcsak a férfi tetszésének, élvezetének a tárgya, hanem saját maga érez saját örömet. Ez a divatlapok, filmek, reklámok sikerének titka – lehetőséget ad különböző helyzetek, identitások (sportos, falusi, romantikus, nagyvilági stb. nő) átélésére, játékra, szabadságra. Young *A divat rendszerére* (Barthes 1999) hivatkozva a divat retorikáját, szemiotikai rendszerét idézi, amelyben az élvezetet a tudatosan nem valódi, elképzelt világ szabadsága okozza. Ezáltal a nők visszahódítják ruháikat, amelyek

²³ Preston (1996. 167–186) azt állítja, hogy a példa minden nem habituális mozgásra vonatkozik, vagyis nem speciálisan női. Egy férfinál a megfelelő időtlen mozgás/cselekvés például pelenkacsere esetében figyelhető meg.

²⁴ A testi habitusok nemileg különböző voltának Bourdieu szentelt később nagy figyelmet, bár ő éppen ezek stabilitását, alig változó voltát emeli ki, és ebben látja a patriarchális kultúra mai újratermelődésének (öntudatlan) módját (Bourdieu 2000).

²⁵ Néhány klasszikus írás magyarul is megjelent a témában, például Mulvey 2000, és ugyanott de Lauretis és Tania Modleski írásai.

eredetileg a férfiak tetszésének elnyerése céljából készültek, amelyek önkifejezési lehetőséget adnak számukra, tudniillik fantazmatikus azonosulást tesznek lehetővé elképzelt sorsokkal, szerepekkel.²⁶

Young a tapintás – és kevésbé a látás, a nézés – elsődlegességét és fontosságát hangsúlyozza a ruhák okozta érzéki tapasztalat során, bár a fantázia egyben vizuális is (Young 2005. 69). Luce Irigaray-val együtt a sajátos női érzékiség, élvezet közegének a tapintást tartja, míg a látás inkább a férfi élvezet számára elsődleges. A tapintás közelséget, érintést feltételez, míg a látáshoz távolság, elkülönülés kell. A testi érintés, tapintás jelentőségét szintén a késői Merleau-Pontynál találjuk meg, ezt Irigaray is felfedezte és elemezte (Irigaray 1993). Saját értelmezésének egyik újdonsága, hogy ebben a tapasztalatban és a róla való beszédben látja azt a közös élményt, amely a nők közötti kulturális különbségek ellenére kapcsolatot teremt nő és nő között.

Ugyanakkor a feminista kritika elsődleges teljesítménye annak az anonim hatalmi kényszernek az elemzése, amelynek a nők többnyire önként meg akarnak felelni, női identitásuk megalkotásában ugyanis természetesnek érzik, interiorizálják a nőiség normáit, amelyek elsődlegesen a kinézetre, a testre vonatkoznak. Foucault szexualitástörténetének feminista elsajátítása korán elkezdődött, ezt a normalizálási kényszert az egyik első szerző, Sandra Lee Bartky szépség- és divatkomplexusnak nevezte.²⁷ A képeknek elnyomó hatalmuk is van, a tökéletes, szép, karcsú női testek látványa a saját test tökéletlenségének érzését kelti: a nők többségének a saját testéhez való viszonya negatív, elégedetlen vele, és eközben állandóan mintegy kívülről látja magát, tárgyként, tükörben.²⁸ A női tükör a férfiak vágyának ideális tárgyához méri a valódi testet, ennek a női testideálnak az utóbbi fél évszázadban lényegi vonása a soványság/vékonyosság/karcsúság. Az állandó fogyókúra, a test sanyargatása éhezéssel jellemzően női viselkedés, bár nem kizárólag. A női test jellegzetes tünete a mai korban az evészavar, annak különböző súlyossági formái: anorexia, bulimia. Freud korában még a hisztéria volt a jellegzetesen női betegség, amely mára eltűnt. Susan Bordo az elsők között elemezte a sovány test jelentését, illetve az anorexia üzenetét ma már klasszikusnak számító írásaiban.²⁹

²⁶ Természetesen a divat, a női ruházkodás komplex jelenség, megjelenik benne a kultúra története, gazdagsága, sok elemzési lehetőséget ad a *cultural studies*, *women studies* témájaként, sőt létezik *fashion studies* is.

²⁷ Lásd Bartky 1992; 1990. A szépségmítoszok a tömegkultúra jelenségeire vonatkozó elemzését lásd Wolf 2000.

²⁸ Foucault *Panoptikum*-képe sokkal elementárisabb női tapasztalat, mint férfi: a nőket kislánykoruktól arra nevelik, hogy állandóan ügyeljenek a külsejükre. Ebben különleges szerepet játszik a tükör, amelyet Irigaray 1974/1985 elemez. Ez az érdekes könyv többek között Platón barlang hasonlatát és Freud *Nőiség* című írását tárgyalja.

²⁹ Lásd Bordo 1993 írásait: *Anorexia Nervosa: Psychopathology and the Crystallization of Culture*; *Reading the Slender Body*; *The Body and the Reproduction of Femininity*. E kötet egyik írása magyarul is megjelent, lásd Bordo 2006.

2. Bordo, a karcsúság kulturális normája és tapasztalata

Mielőtt a címben jelzett témáról írnék, érdemes visszaautalni a test-feminizmus általam említett két csoportja közötti éles elhatárolás nehézségeire nemcsak Butler, hanem Bordo esetében is. Bordónál is egyértelmű Foucault hatása: a sovány testek kulturális, diszkurzív konstitúcióját – ebben az értelemben a „posztmodern testet” – elemzi (Bordo 1993. 215–301), tehát a másik csoportba is tartozhatna. Bordo rámutat egy tényre, amelyet sok feminista elméletíró is elfelejt, miközben Foucault fogalmainak használhatóságát méltányolja: a hatvanas–hetvenes évek nyugati nőmozgalmai tudatosították a nők tömegeiben kulturális elnyomottságukat, és ezáltal váltak érzékennyé Foucault egy évtizeddel később angolul is megjelenő műveinek hatására. Az amerikai feminizmus teljesítménye Bordo szerint a testi praxisok politikai jelentésének tudatosítása, amelynek jelzőszerű megfogalmazása, hogy minden személyes/magánjellegű dolog egyben politikai jelentéssel is bír („*The private is political*”), és mi lenne személyesebb, mint a test? Foucault kései írásaiban néhol utal a feminista mozgalmakra, de az elméletírókat kevéssé ismerhette.

Bordo írásai közül az anorexia jelentésének elemzésével foglalkozó szöveget emelem ki, amely a nyolcvanas évek közepén íródott, és az azóta eltelt több mint két évtized igazolta lényegbevágó voltát. A fogyókúrázás tömeges komplexussá vált, és már alsó tagozatos gyerekek is fogyni akarnak. Az utóbbi években kezdtek e veszélyes jelenség megváltoztatására irányuló bátortalan erőfeszítések megjelenni, legalábbis a médiabeli bejelentések szintjén (tudniillik hogy véget kell vetni a soványságideál terrorjának) – egy divatlap címlapján már egy-egy kövér modell is megjelenik (*Elle* magazin, 2010. május).

Az *anorexia nervosa* csak pszichopatológiai formája az állandó sikertelen fogyókúrák tömegeket érintő testi-lelki praxisának, amelyben a mai kultúra egy problémája kristályosodott ki. Természetesen nem maga a jelenség új, csak a tömeges elterjedése – már Binswanger (1958) is írt egy anorexiás nőbetegéről. Lényegében az európai kultúra egyik tradicionális vonása képezi a jelenség alapját, a test megvetése, a vele való helyes bánásmód, amely a megfegyvelmezés, kordában tartás, leigázás erkölcsi parancsában fogalmazódik meg Platóntól Descartes-ig és a keresztény életelvekig. A test e tradícióban hitvány szolga az ész uralma alatt. Bordo a nyolcvanas évek amerikai kultúrájának a közegében értelmezi ezt a sokdimenziós evési rendellenességet, amelyről akkor és azóta is számos szakmunka és népszerű tudományos ismeretterjesztő írás jelent meg, az utóbbi évtizedben már magyarul is. A témával kapcsolatos amerikai szerzőket és a betegek vallomásait nem ismertetem, mivel számunkra a fogalmi-filozófiai keret az érdekes. Minden érintett életében más-más története és sokdimenziós oka van e táplálkozási rendellenességnek, amely szélsőséges formában halált okoz, egy ponton túl ugyanis visszafordíthatatlanná válik a patológikus fogyás. Több fajtája is van, mindezekről számos internetes oldalon lehet információt

találni. Ami a sokféle jelentésben mégis közös, azt Bordo három tengely köré csoportosítja: ezek a dualizmus-, a kontroll- és a nemi/hatalmi tengely.

A dualizmus-tengely a test–lélek dualizmusra utal, amely Platón, Szent Ágoston és Descartes filozófiájában ismert módon meghatározta az európai gondolkodást a testről. A mai testsanyargató diéták, kemény testedzések, a test tiltakozásának, fájdalmának, éhségének figyelmen kívül hagyása a régi aszketikus erkölcsi ideálok folyományaként lehetnek ma is ilyen erősek, éppen mert mögöttük van egy több mint kétezer éves tradíció, amely lenézte, megvetette a test kívánságait és örömeit, fájdalmait pedig elviselendőnek, netán egyenesen üdvösnek tartotta. (A test a lélek börtöne, a vágy – az evés, szexuális élvezet iránt – az ész veszedelmes ellensége, hogy csak Platónról idézzek.) Az anorexiás az éhséggel harcol, a testén lévő zsírpárnák ellen küzd, sikeresen egyre soványabbá válva. Célja az éhség testi érzésének megsemmisítése.

A kontroll-tengely a test sikeres uralásának élménye, az akaraterő diadala: nemcsak a fogyás, hanem egy edzett test kialakításának/előállításának (izmok, hajlékonyság stb.) a céljából is. A testi tapasztalat a rendszeres kemény testedzéssel járó önlegyőzés (például napi 15 km futás, 1-2 órás *working out* egy fitness centerben), a test ellenállásának leküzdése (az izmok és ízületek terhelése, a tüdő- és szívkapacitás növelése a lehetőségek határáig). A mai fitnessmánia gyakran beteges formát ölt, kényszerre válik és a tökéletes testi kontroll élményét adja, (extrém fájdalomtűrés, a mindenhatóság fantáziája). A testből mára a kultúra fogyasztási tárgyát, fétist csinált: fiatalsága, rugalmassága, simasága és vékonysága minden erőfeszítést, fájdalmat és pénzt megér.³⁰ A gazdagoknak a plasztikai sebészet szolgáltatja a test elképzelt formára való átalakításának lehetőségét a vele járó rizikó ismertetése nélkül.³¹ (A művészi önkifejezés test adta lehetőségei, a női body art, a performanszok feminista kritikai és kreatív törekvései külön kifejtést érdemelnének, amelyre itt nincs módom.)³² Az ilyen ideálisra fabrikált test érték – szimbolikusan is, „gazdájának” elismerést szerez –, valójában azonban szolgálként, alakítható tárgyként, eszközként bánnak vele. A tökéletes testnek elsősorban nőneműnek kell lennie – bár nem kizárólag. Más jelentése is van a női testnek: nemcsak önmaga, hanem férfitartnere szimbolikus tőkét is képviseli (a fiatal, vonzó női test státuszszimbólum). Ezzel elérkeztünk a harmadik tengelyhez.

A nemi/hatalmi tengely: A test neve a hatalmi viszonyok elsődleges jelölője (Scott 2001. 146). Egy nő teste, külseje összehasonlíthatatlanul fontosabb társa-

³⁰ Vö. Baudrillard 1998.

³¹ Heves viták övezik a feminista elméletben, sokan elutasítják (pl. Andrea Dworkin), de vannak (pl. Kathy Davies, lásd in Price 1999. 454), akik a női önrendelkezés, szabadság részeként helyeslik, ha a nő maga választja „szabadon” a kötelező szépségideál követését. Lásd még Morgan *Sculpted Bodies* című írását (Morgan 1998).

³² A magyar Drozdik Orsolya művészete feltétlenül említést érdemel, a számos hetvenes-nyolcvanas évekbeli amerikai avantgard művésznő mellett. A saját testén végzett plasztikai műtéteket nyilvános performanszá alakító Orlanról lásd Fraser–Greco 2005. 43.

dalmi megítélése, státusza szempontjából, mint egy férfié. A tradicionális férfi–nő hierarchiával összefüggésben a nő saját testtapasztalata, testképe többnyire a hiányosságok, hibák meglétére, észlelésére koncentrál. Szociológiai felmérések igazolták a női önértékelés, a nő saját testével való elégedettségének túlnyomóan negatív voltát, szemben a férfiak testi önértékelésének túlnyomóan elfogadó jellegével. A nők többsége kövérnek tartja magát, illetve egyes testrészeit – annak ellenére, hogy esetleg a különféle testindexek szerint nem is számít annak, és annak ellenére, hogy mások soványnak tartják. A női vonzerő elképzelhetetlen zsírpárnákkal – például egy színésznő esetében, míg egy középkorú férfiszínésznél elnézik, ha deréktájban kicsit megvastagodott. A soványság normáját nemcsak önmaga elé állítja egy nő, hanem gyakran férfitartnere kéri számon rajta, és a női ikonfigurák (modellek, színésznők) formáival hasonlítja őt össze – s ítéli kevésbé vonzóknak, szépnek. Mások értékelése felülírja a saját test képét – az anorexiás is kövérnek látja magát. Ő azonban sikeresen legyőzte éhségét és uralja testét. A tökéletes önkontroll élménye erőt ad, a nő az akaraterő diadalát éli meg – és a beteg még a klinikai stádiumban is azt hiszi, hogy uralja a testét, és bármikor abba tudja hagyni a koplalást, ha akarja. (Ez sajnos többnyire illúzió, gyakran már klinikai úton sem lehetséges az anyagcsere helyreállítása.) A feminista elemzések összefüggést találtak a női testi formák, folyamatok kamaszkori jelentkezése és az anorexia között. A serdülő lány tudattalanul tiltakozik a nővé válás és az azzal járó kulturális normák ellen. A fiúsan vékony anorexiás test biztonságot ad, és tagadja a nőiséget, a kontrollképesség férfias fantazmatikus identifikációt tesz lehetővé – tudattalanul. Régi kulturális mintákat fedezhetünk fel e mögött a modern kórkép mögött. Az anorexiás azt a nőiséget tagadja és kontrollálja saját testében, amelyhez a féktelen vágyak képzete tapadt (szexuális étvágy, evés vágya, érzelmek iránti vágy stb.). A nő mindig „túl sok”, maga a természet elementáris ereje – ezért is szorul rá a férfi irányítására, akinek segítségével megtanulhatja önmagát uralni (Rousseau Zsófiája és Emilje az ideális pár példája). Ennek a kulturális mintának (archetípusnak) megtestesítői Éva, Pandóra, a boszorkány, a varázslónő, a vámpír, a *femme fatale*. Pszichoanalitikus értelmezés szerint a női hatalom, erő archetípusai a férfiak nőktől való félelmének kivetítései – és ezt interiorizálja büntudatként a nő, aki hibásnak, túlzásnak, „túl soknak” érzi magát.³³ Gay (1984. 197–201) összefüggést lát egy-egy ilyen alakzat megjelenése és a nők időnként észlelhető társadalmi megerősödése között, mint például a *femme fatale* és a 19. századi szüfrazsett-mozgalom esetében.

A test konkrét, megélt anyagiságát Bordo inkább hangsúlyozza, mint a következőkben bemutatásra kerülő, hangsúlyjaiban eltérő álláspontot képviselő Butler. A két szerzőt mások megítélése szerint is érdemes egymás mellé állítani (Hekman 1998. 91).

³³ Eichenbaum–Orbach (1983) és Dinnerstein (1976. 59–62) szerint ezt a fantazmát a korai gyermekkor hatalomteli anyafigurájától való függőség élménye alapozza meg.

III. DISZKURZÍVE ELŐÁLLÍTOTT NEMISÉG – JUDITH BUTLER KONSTRUKCIÓS TESTFOGALMA

A test kulturális kényszerek, normák formálta felfogásának és megélésének egyik szélsőséges konstitúciós felfogása Butler két, kilencvenes évek elején írt művében jelent meg. Erősebb formában az elsőben, a *Problémás nemben*, és némileg enyhített mértékben a *Jelentős testekben*, amelyben a kritikai reflexiók hatására módosította, újragondolta egyes állításait. (Megjegyzéseim csak erre a két könyvre vonatkoznak, nem célozom Butler átfogó értékelése, még kevésbé a hozzá kapcsolt *queer*-elméleté.)

Butler a mai feminista elmélet sztárja, annak amerikai értelmében. Emellett jelentős filozófus, immár két évtizedes alkotói pályával, aktívan politizáló értelmiségi, művei a politikai filozófia területére is kiterjednek (az identitáspolitika problémáiról, például a gyűlöletbeszédéről is írt könyvet). Igen vitatott gondolkodó, nem utolsósorban bonyolult, esetenként homályos stílusa miatt: egy alkalommal a „Rossz stílus verseny” (*Bad Writing Contest*) első helyezetteje volt.

A *Problémás nem – Feminizmus és az identitás felforgatása* 1990-ben jelent meg. Célja az volt, hogy megkérdőjelezze a női identitás stabilitását és esszencializáló felfogását, amely a kötelező érvényű heteroszexuális mátrix mentén keletkezik. Még a feminizmus politikai céljai, a nők közös érdekei sem igazolják, illetve teszük szükségessé az egységes női identitást – bár ilyen célok megfogalmazhatók, de más elméleti alapon, nem fundacionalista módon is lehetséges a nők politikai összefogása (Butler 1997). A feminista elméletben használt *sex/gender* megkülönböztetésen keresztül mutatja be, ahogy – szerinte – a *gender* társadalmi-kulturális kategóriája hozza létre a természetes vagy biológiai nemet (*sex*), amennyiben ezek a diszkurzív gyakorlatok konstituálják a nemi testet. Ezek a nemi diskurzusok jelölik ki a tapasztalat határait, egy adott kultúrán belül lehetséges módjait, érthető formáit. A nemi test egy folyamat eredménye, illetve állandóan ismétlődő gyakorlatok során materializálódik:³⁴ maga a test „megtestesülése” ezeknek a gyakorlatoknak. A foucault-i alapgondolat (regulatív normák) felismerhető, ezen kívül Butler továbbgondolja és átviszi a performatív nyelvi aktusok austini gondolatát a testi viselkedésre, amely révén állandóan előadjuk, sőt létrehozunk női vagy férfi (heteroszexuális) voltunkat. Ezáltal Butler dekonstruálja a természetes vagy biológiai nem fogalmát: a test a kulturális inskripció számára szubsztrátum, írható felületként funkcionál. A nem tehát performatív testi aktusok nem szűnő és ismétlődő sora, cselekvéselőállítás, de nem valami eleve adottnak a kifejezése.³⁵ A felforgató aktusok azok, melyek leleplezik valaminek a csináltságát, például egy transzvesztita a nő/férfi imitációjával felfedi a nem utánzó és

³⁴ Az ismételhetőség fogalmát a magyar fordítás meghagyta a latinos-angolos „cítálhatóság” formában (Butler 2005).

³⁵ A fogalmi tisztázáshoz különösen használható Butler 1993/2005 előszava (11–35), és még inkább a *Performativitás mint citálhatóság* című fejezet (25 skk.; én „ismételhetőség” formában

így esetleges jellegét (Butler 2006. 234). A híres-hírhedt parodikus performansz ötlete ehhez a gondolathoz kapcsolódik – később ezen kritikusiakat sokat élcelődtek.³⁶ A nem performativitásának gondolata a következő évtizedekben nagy hatással volt a feminista irodalomtudományban (Bollobás 2007). A kötet differenciált elemzéseket tartalmaz a pszichoanalízis (Freud, Lacan, Kristeva), Monique Wittig, Foucault (*Herculine Barbin*), Joan Riviere műveiről. Butler három évvel későbbi könyvében, amely az angolban beszédesebb címmel jelent meg (*Bodies That Matter...*),³⁷ folytatja a kérdést a testről mint anyagról. Mit jelent a test anyagisága? És a szexus³⁸ anyagisága (materialitása)? Honnan van neme a testnek? Butler azt az elterjedt felfogást kérdőjelezi meg, amely az anyagra mint prediszkurzív entitásra hivatkozik. Szerinte már maga az anyag fogalma „telített a szexus (*sex*) és a szexualitás beszédmódjaival, amelyek behatárolják és korlátozzák az 'anyag' szó használatát” (Butler 2005. 41, 239). Annak bebizonyítását tűzte ki célul a műben, hogy „konstitutív történelme során ezt a redukálhatatlan anyagiságot egy problematikus nemi mátrix hozza létre”. Ha ez sikerül – írja –, „akkor az is belátható, hogy az a diszkurzív gyakorlat, mely az anyagnak redukálhatatlan jelleget ad, egyben ontologizálja és rögzíti is ezt a nemi mátrixot” (uo.). Az anyagiság fogalma eleve női, „a nemi különbség drámájának színtere”.³⁹ Butler a nemi mátrix genealógiáját vizsgálja meg. Természetesen a görögöknél kezdi, de a mai diskurzusok keretében: Arisztotelésznél Foucault-val és Platónnál, a *Timaios* *khóra*-fogalmát újragondolva Kristevával, Derridával és Irigaray-vel vet számot.⁴⁰ Nyilván már a korábban kifejtettek is sokakban felidéztek anyag és forma viszonyának arisztotelészi felfogását, amely az élőlények keletkezésének elképzelésében az anyaghoz mint önmagában semmilyen minősítéssel nem rendelkező szubsztátumhoz a nőt rendeli hozzá, a formához a férfit, amely formát ad az anyagnak, illetve a születendő emberpalántának. Ez az arisztotelészi gondolat közel áll a formáknak (az ideáknak) és a *khórának* a kozmosz keletkezésében játszott szerepéhez Platón *Timaios* szövegében. Butler alapvető értelmezési keretként használ egy általa revidált lacani és freudi elméletet.⁴¹ Lacan elmélete, fogalmi apparátusa a két nőtanítvány, Julia Kristeva és Luce

használtam a szót). A szerző itt az előző könyvét ért kritikákra is kitér, melyek nyilván segítettek a fogalmi tisztázásban.

³⁶ Nem egészen méltányos módon Martha Nussbaum (1999) is, aki Butlert a paródia professzoraként aposztrofálta – elsősorban azért, mert a posztmodern divattól féltette a klasszikus liberális feminista politika népszerűségét.

³⁷ Butler 2005. Az angol *matter* szó „anyag” és „számít, fontos” jelentéssel is rendelkezik. (Az indoeurópai nyelvekben a *matéria*, *mater* szócsalád jelentésmezője sok inspirációval szolgált az anyai testről szóló elméletekhez.)

³⁸ Ezt a megoldást választották a fordítók az angol *sexre*.

³⁹ Platón *Timaios* szövege: Butler 2005. 59.

⁴⁰ Butler Irigaray-vel vitatkozó *khóra*-értelmezéséről lásd Irigaray-ról és a platóni erősről szóló írásomat: *A platóni erősz pszichoanalízisben* (publikálatlan kézirat).

⁴¹ Főleg a *Képzeletbeli azonosulás* és a *Szexus felvétele* című fejezet: Butler 2005. 97–121.

Irigaray gondolati megértéséhez is alapvető, velük Butler helyenként saját értelmezését állítja szembe.⁴²

E rövid összefoglalás keretében csak egyetlen lényegi kritikai megjegyzést tennék a performativitás mint materializálódás felfogása kapcsán, ahogy az e két könyvben megjelenik.⁴³ A testet diszkurzív hatások effektusaként felfogni igen problematikus, mivel a nyelvi performativitás nyelvfilozófiai tézisént ontológiaivá tágítja, a test konstitúciója folyamatának fogalma ezáltal az „előállítás” szinonimájává lesz. A diszkurzív gyakorlatok, a szavak hoznák létre a testet, illetve az anyagot? Ez nagyon emlékeztet a Szó teremtő hatalmának vallási felfogására („Kezdetben volt az Ige”). A nemi testre alkalmazva pedig azt sugallja, hogy szabadon dönthetünk, milyen nemet, testet jelenítünk meg. Butler a kritikus ellenvetésekre válaszolva tagadja, hogy szerinte a test tisztán nyelvi természetű (Butler 2006. 74),⁴⁴ de az előző könyv megfogalmazásai teret adtak ennek az értelemnek. Ezzel a kritikai megjegyzéssel nem állok egyedül, például Herta Nagl, a feminista filozófia egyik európai tekintélye is hasonlóan látja (Nagl 2006. 55–57).⁴⁵ Úgy vélem, hogy a vitatott gondolat a *Jelentős testekben* már csak egy lehetséges pszichoanalitikus, szemiotikai értelmezés státuszát kapta. Ezt egy hermeneutikai elméleti keretben elhelyezve Butler felfogása kevésbé problematikus, de egy szigorúbb fenomenológiai keretben még mindig kifogásolható marad. Mindazonáltal ez nem teszi érvénytelenné az általános filozófiai kritikát.⁴⁶

Úgy vélem, hogy Butler testfogalmánál Elizabeth Grosz „megélt test”-interpretációja elméletileg sokkal tarthatóbb, mert megőrzi a nemileg tematizált test szintjén is azt az ambivalenciát, amely ma a posztmodern testelméletek kihívása idejében Merleau-Ponty egyik legfontosabb örökségének tűnik (Grosz 1994. 190). Butlerrel azért is lehet jogosan összehasonlítani, mert mindketten nagymértékben élnek a pszichoanalitikus elméletek értelmezési keretével, bár Groszt a *Volatile Bodies* (Grosz 1994) alapján inkább a Merleau-Ponty követők közé sorolnám (Deleuze és Foucault nem kevésbé hatott rá).

⁴² Különösen a *Leszbikus fallosz* és a *Morfológiai imaginárius* című fejezet: Butler 2005. 65–97.

⁴³ Sara Salih írt egy informatív bevezetést Butlerről (Salih 2003); a róla szóló cikkek száma óriási, afféle kötelező feminista penzumává vált, csak néhány jelentős szerzőt említek később lábjegyzetben.

⁴⁴ Itt már csak azt állítja, hogy „a nyelv nem áll ellentétben az anyagsággal”, a nyelv anyagságáról beszél és a késői Merleau-Ponty „világ teste” fogalmát ajánlja analógiaként. A nyelvi és testi morfológia egyik lehetséges kapcsolatát Lacan és Kristeva pszichoanalitikus elmélete segítségével vázolja fel az adott fejezetben (a híres *Tükörstádium* című Lacan-írásról van szó).

⁴⁵ Illetve a *Sex/gender. Hogyan zárhatnánk le egy hosszúra nyúlt vitát?* című fejezet egésze (Nagl 2006. 49–71).

⁴⁶ Butler népszerűsége miatt inkább a kritikus értelmezők közül neveznék meg néhányat: az itt említett szerzők közül Bordo (1993, 289. skk), a klasszikus fenomenológia oldaláról Sara Heinämaa és Regula Giuliani, a feminista elméletben pedig Sonia Kruks, Seyla Benhabib és Toril Moi.

Összegzésül a test konstitúciós felfogása körüli vita keretéhez térek vissza. A Butlerrel jelzett elméleti pozíció a nemi esszencializmus vádja következtében a *genders* (sokféle, tetszőleges és rögzít[het]etlen) álláspontjához, *gender*-szkepticiz-mushoz (Bordo 2006), vagyis a testi szubjektivitás partikularitásához, a heteronormativitás értelmében véve nem nélküli, sokféle testekhez vezetett. Így többen célszerűnek látják a *gender* (társadalmi nem) kategória feladását, és helyette a megélt test fogalmát használni, amely az egzisztenciális fenomenológia értelmében mindig szituált testet jelent, vagyis Beauvoir és Merleau-Ponty együttes örökségét hordozza (Moi 1999. 3–121). A megélt test fogalmát a fenomenológiai indítatású szerzők mind elfogadják, a testetlen, racionális szubjektum fogalma helyett ez feminista szempontból is termékenynek tűnik. Ennek elfogadása azonban nem helyettesítheti, vagy teszi fölöslegessé a *gender* dualizmusát. Bemutatott szerzőink közül Bordo fejt ki azokat a társadalmi és filozófiai érveket, melyek a *gender* kategóriájának szükségessége mellett szólnak – csak kettőt említek: a filozófiai tradíció bináris oppozíciói „kidobásának” elméleti apóriája, valamint a férfiak és nők közötti tovább élő egyenlőtlenségek kritikai tematizálása, a politikai cél kitűzésének szükségessége (Bordo 2006. 111, 118). Iris Young is ezen az állásponton van egyik utolsó írásában, amelyben Toril Moi álláspontjára reflektál: *Lived Body vs. Gender, Reflections on Social Structure and Subjectivity* (Young 2005. 12). Elisabeth Grosz könyvét pedig azért emelném ki újból, mert ő dolgozta ki, mintegy kipreparálva Merleau-Ponty műveit a feminista alkalmazások számára, a *lived body* (megélt test) fogalmát, ezáltal megnyitva az utat egy feminista fenomenológia felé.⁴⁷ Grosz jelentősen hozzájárult a nemileg (is) különböző testek különböző tapasztalatainak megértéséhez, és kiemelkedő filozófiai teljesítményként még Lacan patriarchális elméletének is képes volt feminista olvasatát adni, valamint egyéb posztmodern kihívásokkal is megbirkózik.⁴⁸

IRODALOM

- Allen, Jeffner – Iris Marion Young (szerk.) 1989. *The Thinking Muse. Feminism and Modern French Philosophy*. Bloomington, Indiana University Press.
- Barthes, Roland 1999. *A divat rendszere*. Ford. Mihancsik Zsófia. Budapest, Helikon.
- Bartky, Sandra Lee 1990. *Femininity and Domination. Studies in the Phenomenology of Oppression*. New York, Routledge.
- Bartky, Sandra Lee 1992. Foucault – a nőiség és a patriarchális hatalom modernizációja. Ford. Keresztes György. *Magyar Filozófiai Szemle*. 36/3–4. 434–445.
- Battersby, Christine 1998. *Phenomenal Woman: Feminist Metaphysics and the Patterns of Identity*. New York, Routledge.

⁴⁷ Lásd Embree–Fisher 2001, különösen Debra Bergoffen és Linda M. Alcoff cikkeit.

⁴⁸ Elisabeth Grosz 1990. *Jacques Lacan – A Feminist Introduction*. London, Routledge. Ennek egy részlete olvasható magyarul Csabai–Erős 1997-ben. Még két másik írása is olvasható Séllei 2006-ban arról a kihívásról, amelyet Derrida és Foucault jelentett a feminizmus számára.

- Baudrillard, Jean 1998. The Finest Consumer Object: Body. In Fraser–Greco 2005. 191–205.
- Beauvoir, Simone de 1969/1971. *A második nem*. Ford. Görög Lívía és Somló Vera. Budapest, Gondolat.
- Benhabib, Seyla – Drucilla Cornell – Judith Butler – Nancy Fraser 1995. *Feminist Contentions. A Philosophical Exchange*. London, Routledge.
- Bigwood, Carol 1991. Renaturalizing the Body (with the help of Merleau-Ponty). In Welton 1998. 99–115. Eredeti megjelenés: *Hypatia*. 1991. 6/3. 54–73.
- Binswanger, Ludwig 1958. The Case of Ellen West. In Rollo May (szerk.) *Existence*. New York, Simon and Schuster.
- Bollobás Enikő 2007. Performansz és performativitás – a női, meleg és nem-fehér szubjektumok nagy előadásai az irodalomban. In Séllei Nóra (szerk.) *A nő mint szubjektum, a női szubjektum*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó. 17–58. (Vö. Bollobás nagydoktori értekezése a performativitásról. Budapest, MTA, kézirat 2009.)
- Bordo, Susan 1993. *Unbearable Weight. Feminism, Western Culture and the Body*. Berkeley, University of California Press.
- Bordo, Susan 2006. Feminizmus, posztmodernizmus, genderszkepticizmus. Ford. Séllei Nóra. In Séllei 2006. 93–130.
- Bourdieu, Pierre 2000. *Férfiuralom*. Ford. N. Kiss Zsuzsa. Budapest, Napvilág.
- Bradiotti, Rosi 2007. Feminista filozófiák. In uő *Egy nomád térképei*. Ford. Vándor Judit és Agárdi Izabella. Budapest, Balassi. 7–33.
- Butler, Judith 1987. *Subjects of Desire. Hegelian reflection in Twentieth Century France*. New York, Columbia.
- Butler, Judith 1989. Sexual Ideology and Phenomenological Description. A Feminist Critique of Merleau-Ponty's Phenomenology of Perception. In Jeffner Allen – Iris Marion Young (szerk.): *The Thinking Muse – Feminism and Modern French Philosophy*. Bloomington, Indiana University Press. 85–101.
- Butler, Judith 1990/2006. *A problémás nem. Feminizmus és az identitás felfogatása*. Ford. Berán Eszter és Vándor Judit. Budapest, Balassi.
- Butler, Judith 1993/2005. *Jelentős testek. A „szexus” diskurzív korlátairól*. Ford. Barát Erzsébet és Sándor Bea. Budapest, Új Mandátum.
- Butler, Judith 1997. Esetleges alapok. A feminizmus és a „posztmodern” kérdés. *Thalassa*. 1997. Újabb megjelenés in Csabai–Erős 1997. 256–275.
- Butler, Judith – Scott, Joan Wallach 1992. *Feminists Theorize the Political*. New York, Routledge.
- Csabai Márta – Erős Ferenc (szerk.) 1997. *Freud titokzatos tárgya. Pszichoanalízis és női szexualitás*. Budapest, Új Mandátum.
- Dinnerstein, Dorothy 1976. *The Mermaid and the Minotaure: Sexual Arrangement and Human Malaise*. New York, Harper.
- Eichenbaum, Louise – Orbach, Susie 1983. *Understanding Women. A Psychoanalytic Approach*. New York, Basic Books.
- Embre, Lester – Fisher, Linda (szerk.) 2001. *Feminist Phenomenology*. Dordrecht, Kluwer.
- Ferry, Luc 1992/1994. *Új rend: Az ökológia*. Ford. V. Tóth László. Budapest, Európa.
- Fraser, Mariam – Monica Greco 2005. *The Body. A Reader*. London, Routledge.
- Gay, Peter 1984. *The Bourgeois Experience: Victoria to Freud*. 1. köt. *Education of the Senses*. New York, Oxford University Press.
- Gaitens, Moira 1996. *Imaginary Bodies. Ethics, Power and Corporeality*. London, Routledge.
- Grosz, Elizabeth 1994. *Volatile Bodies. Toward a Corporeal Feminism*. Bloomington, Indiana University Press.
- Giuliani, Regula 2001. Das leibliche Selbst. Grenzen der Konstruktion des Geschlechts. In Waniek 2001. 205–219.

- Heinämaa, Sara 2003. *Toward a Phenomenology of Sexual Difference. Husserl, Merleau-Ponty, Beauvoir*. Lanham Boulder, Rowman.
- Hekman, Susan 1998. Material Bodies. In Welton 1998. 61–71.
- Hell Judit 2006. *Feminista filozófia*. Budapest, Áron.
- Irigaray, Luce 1974/1985. *Speculum of the other Woman*. Ford. Gillian C. Gill. Ithaca, Cornell.
- Irigaray, Luce 1993. *An Ethics of Sexual Difference*. Ford. Carolyn Burke – Gillian C. Gill. London, Athlone.
- Joó Mária 2003. Simone de Beauvoir és *A második nem*. *Pro Philosophia Füzetek*. 35. 35–57.
- Joó Mária 2004. A nő mint igazság Nietzschénél. *Pro Philosophia füzetek*. 40. 63–87.
- Joó Mária 2005. Simone de Beauvoir és a posztzocialista helyzet. In Palasik–Sipos (szerk.) *Házastárs? Munkatárs? Vetélytárs? A női szerepek változása a 20. században*. Budapest, Napvilág. 39–55.
- Kruks, Sonia 2001. *Retrieving Experience. Subjectivity and recognition in feminist Politics*. Ithaca, Cornell.
- Moi, Toril 1999. What is a Woman? Sex, Gender and the Body in Feminist Theory. In uő *What is a Woman? and Other Essays*. Oxford, Oxford University Press. 3–121.
- Morgan, Katherine Pauly 1998. Sculpted bodies. Women and the knife: Cosmetic surgery and the colonization of women's bodies. In Welton 1998. 325–347.
- Mulvey, Laura 2000. *A vizuális élvezet és az elbeszélő film*. Ford. Juhász Veronika. *Metropolis*, feminista különszám. 4. 12–23.
- Nagl, Herta 2006. *Feminista filozófia*. Ford. Hell Judit. Budapest, Áron.
- Nussbaum, Martha 1999. The Professor of Parody. The Hip Defeatism of Judith Butler. *The New Republic*. Február 22. 37–45.
- Olkowski, Dorothea (szerk.) 2006. *Feminist Interpretations of Merleau-Ponty*. Bloomington, Indiana University Press.
- Pieper, Annemarie 2004. *Van-e feminista etika?* Ford. Hell Judit. Budapest, Áron.
- Preston, Beth 1996. Merleau-Ponty and Feminine Embodied Existence. *Man and World*. 29. 167–186.
- Price, Janet – Margrit Shildrick (szerk.) 1999. *Feminist Theory and the Body*. Edinburgh University Press.
- Séllei Nóra (szerk. és ford.) 2006. *A feminizmus találkozásai a posztmodernnel*. Debrecen, Csokonai.
- Salih, Sara 2003. *Butler*. London, Routledge.
- Suleiman, Susan Rubin (szerk.) 1985. *The Female Body in Western Culture*. Cambridge, Harvard University Press.
- Scott, Joan Wallach 2001. *Társadalmi nem – a történelmi elemzés hasznos kategóriája*. In Joan Wallach Scott (szerk.) *Van-e a nőknek történelmük?* Ford. Greskovits Endre. Budapest, Balassi. 126–161.
- Young, Iris Marion 1990. *Throwing Like a Girl and Other Essays in Feminist Philosophy and Female Body Experience*. Bloomington, Indiana University Press.
- Young, Iris Marion 1990b. *Five Faces of Oppression in Young: Justice and the Politics of Difference*. Princeton, Princeton University Press.
- Young, Iris Marion 2005. *On Female Body Experience. 'Throwing like a Girl' and Other Essays*. Oxford, Oxford University Press.
- Vermes Katalin 2006. *A test éthosza*. Budapest, L'Harmattan.
- Waldenfels, Bernhard 2005. *A normalizálás határai*. Ford. Csatár Péter és Kukla Krisztián. Budapest, Gond–Cura.
- Waniek, Eva – Silvia Stoller 2001. *Verhandlungen des Geschlechts. Zur Konstruktivismusdebatte in der Gender-Theorie*. Wien, Turia und Kant Verlag.
- Welton, Donn (szerk.) 1998. *Body and Flesh. A Philosophical Reader*. Oxford, Blackwell.
- Wolf, Naomi 2000. *A szépség kultusza*. Ford. Follárdt Natália. Debrecen, Csokonai.